

Uvod

»Kralju je treba odsekati glavo: v politični teoriji se to še vedno ni zgodilo.«¹ Nemara je v tem kratkem in slovitem Foucaultovem stavku, izrečenem v intervjuju leta 1977, na najkrajši način strnjena ost Foucaultovega prizadevanja. Videti je sicer, da je njegovo delo predvsem delo zgodovinarja: pred nami je kot niz zelo natančnih in minucioznih historičnih študij, precizno osredinjenih monografij, ki vselej obdelujejo zamejeni problem, določen historični prelom, njegove predpostavke in implikacije. Ta monografska dela, ki skrbno tehtajo malo znane avtorje in z neznansko potrpežljivostjo brskajo po zaprašenih in težko dostopnih arhivih, niso iz take snovi kot flagrantne politične proklamacije in se celo nadvse previdno ogibajo postavljanju kakšne nove politične teorije. Vendar je videz nepristranskega in natančnega zgodovinarja zavajajoč – ta dela so vseskozi in na vsaki strani polemična in angažirana in če iz njih ni mogoče potegniti kakšne politike za neposredno rabo niti nasvetov za sekanje teh ali onih glav, pa je vendar njihova ost politična in daljnosežna. Kralju je bilo mogoče odsekati glavo v aktu revolucionarnega zanosa, a politična podmena, ki je videla v kraljevi glavi središče in nosilno točko oblasti, je trdovratno

1 »Resnica in oblast«, v: *Vednost – oblast – subjekt*, str. 123.

preživela giljotino. Z odsekanjem kraljeve glave ni izgubil glave tisti politični pogled, ki je razumel oblast v okvirih suverenosti, in širše, v okvirih zakona, prepovedi in represije. Kot pravi Foucault malo pred izhodiščnim stavkom:

Suveren, zakon, prepoved, vse to je izoblikovalo sistem reprezentacije oblasti, ki so ga v naslednjem obdobju razširile teorije prava: politična teorija ni nikoli nehala biti obsedena z osebo suverena. Takšne teorije se še danes kar naprej ukvarjajo s problemom suverenosti. Toda to, kar potrebujemo, je politična teorija, ki ne bi bila zgrajena okoli problema suverenosti in zato je tudi okoli problemov zakona in prepovedi ne.²

Če torej oblast ni zgrajena na suverenosti, zakonu in prepovedi, na čem potem sloni? Kaj jo poganja, kako deluje? Še več in še bolj osupljivo, kaj če oblast sploh ni nekaj represivnega?

Če učinke oblasti definiramo kot represijo, privzamemo docela pravno koncepcijo oblasti; oblast poistovetimo z zakonom, ki pravi ne; nanjo gledamo predvsem kot na silo prepovedi. Po mojem pa je to povsem negativna, ozka, groba koncepcija oblasti, ki pa je prav nenavadno razširjena. Če bi bila oblast zgolj represivna, če ne bi nikoli počela ničesar drugega razen tega, da reče ne, mar zares mislite, da bi jo tedaj sploh kdo ubogal? Razlog, da se oblast tako dobro drži, da je sprejeta, je preprosto dejstvo, da ne pritiska na nas samo kot sila, ki pravi ne, temveč da preči telesa, proizvaja stvari, da vzbuja ugodje, izoblikuje vednost, proizvaja diskurz. Veliko bolj kot negativno instanco, katere funkcija je represija, jo je treba obravnavati kot produktivno mrežo, ki teče skozi celotno družbeno telo.³

Ta pogled se postavlja po robu tako rekoč glavnini vseh političnih teorij, še posebej škandalozen pa je videti za levico, ki je svoje strategije vselej iskala v boju zoper takšno ali drugačno oblastno represijo. In konec

² Prav tam.

³ Prav tam, str. 120–121.

koncev je Foucault sodobnik enega največjih levičarskih revoltov na zahodu, maja '68, in silovitega vzpona levih teorij in praks v šestdesetih in sedemdesetih letih. Foucault torej odločno nastopa proti levičarski doksi, spodbija njeno osrednjo dogmo, oblast kot represijo, oblast v funkciji suverena, kralja, vladajočega razreda, zakona, države. Ali torej Foucault rehabilitira oblast kot nekaj dobrega in produktivnega? S čimer bi se bilo treba sprijazniti? Odgovor je vsekakor odločni ne. Če naj namreč vzpostavimo učinkovito strategijo zoper oblastne mehanizme, ki nas zadevajo povsod in z vseh koncev, potem je prvi korak prav v tem, da te mehanizme ugledamo v njihovem dejanskem delovanju in da ne nasedamo tisti optiki, ki nam kot njihovo skrivnost in temeljno opredelitev ponuja kralja, suverenost, zakon in represijo. In nemara nam prav optika, ki nam kot nasprotnika kaže tako ali drugače razumljenega kralja, ki mu je treba vzeti glavo, onemogoča, da bi razvili učinkovito politično prakso. Skozi negativno teorijo oblasti tičimo v oblasti kot podložniki, ne da bi se ji znali postaviti po robu tam, kjer nas zares drži.

A ne gre le za oblast, čeprav je osrednje torišče Foucaultovega dela. Če pogledamo na drugi dve veliki osi njegovega dela, kot jih je sam opredelil, potem bi v območju analize vednosti lahko nemara analogno rekli: treba je obglaviti resnico in vzpostaviti drugačne modele in prakse vednosti. In res je Foucault v še enem slovitim programskem tekstu, v svojem nastopnem predavanju »Red diskurza« (1970), postavil prav »opozicijo med resničnim in napačnim« in »voljo do resnice«⁴ kot veliki sistem izključevanja, ki preči naše diskurze in vzpostavlja določeno zlahka spregledano institucionalno mrežo, ki se prepleta z oblastnimi mehanizmi. Resnica potemtakem ni tisto, kar nas bo osvobodilo (kot se glasi biblična formula), temveč bi bila v tej optiki sama zvezana z dispozitivom oblasti. A kakšna bi bila praksa vednosti, ki si za svoj poglavitni kriterij ne bi postavljala volje do resnice? Kaj žene »voljo do vednosti«, kot se glasi naslov še ene njegove slovite knjige? In naposled os subjektivnosti kot tretja velika os: nemara bi lahko rekli, da bi bilo

4 »Red diskurza«, v: *Vednost – oblast – subjekt*, str. 10, 12.

treba obglaviti jaz kot avtonomni subjekt in vzpostaviti drugačne modele subjekta kot prakse sebstva. Konec koncev se običajno dojetje avtonomnega jaza na določen način opira prav na tisti ideji suverenosti in resnice, ki bi ju bilo treba zavreči. A kakšen bi bil tedaj subjekt, ki bi ga bilo mogoče misliti kot novo prakso svobode?

Minuciozni zgodovinar, erudit zakopan v arhive, ki se je, v nasprotju z duhom časa, posmehoval ideji revolucije, je bil tedaj obenem človek nekega nadvse angažiranega radikalizma, ki mu ni lahko priti do dna in izmeriti njegove veljave. Četrto stoletje po njegovi smrti njegovo delo zavezuje, vtem ko vzbuja obenem veliko občudovanje in precejšnje nelagodje. Ni ga preprostega načina, kako bi lahko kdo bil Foucaultov privrženec in nadaljevalec njegove dediščine, kakor ga ni načina, da bi lahko kdorkoli njegovo delo in dediščino občel in zanemarlil.

Pričujoča knjižica ponuja uvod v njegovo delo in poskuša na kratko razjasniti nekaj njegovih osnovnih korakov in konceptov. V njej je združenih nekaj starejših tekstov, ki so bili za to priliko precej predelani, in nekaj novih, tako da postopa v koncentričnih krogih, vračajoč se na topose, ki so nastavljeni v začetnem preglednem poglavju. Njena ambicija je prej ponuditi vstop in napeljati na branje tekstov kot pa podajati sodbe in razvijati lastne teorije.

Zemljevid dela

Ob koncu življenja, dve leti pred smrtjo, ki ga je dovolj nepričakovano doletela na vrhuncu slave, starega 58 let, je Foucault celoto svojega dela strnil v nekakšen gigantski silogizem, zaporedje treh korakov:

Moja namera je bila ustvariti zgodovino različnih načinov, kako v naši kulturi človeška bitja postanejo subjekti. Moja dela so obravnavala tri načine objektivacije, ki človeška bitja pretvorijo v subjekte. Na prvem mestu so načini raziskovanja, ki si skušajo dobiti status znanosti [...]. V drugem delu svojega dela sem preučeval objektiviranje subjekta v nečem, kar bom imenoval 'razdelitvene prakse' [...]. Nazadnje sem skušal [...] proučevati način, kako človeško bitje samega sebe pretvori v subjekt.¹

Da bi torej iz človeškega bitja nastal subjekt, je potrebna določena objektivacija – najprej mora biti postavljeno kot objekt. Ta objektivacija pa se v osnovi lahko dogodi na tri načine: tako, da je človeško bitje

¹ »The Subject and Power«, objavljeno kot Foucaultov dodatek h knjigi H. L. Dreyfus in P. Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The Harvester Press, Brighton 1982, str. 208. Prim. slov. prev.: »Subjekt in oblast«, v: *Vednost – oblast – subjekt*, Založba Krtina, Ljubljana 1991, str. 103. Zaradi zapletov z avtorskimi pravicami prav ta tekst ni mogel biti ponovno natisnjen v novi in razširjeni izdaji *Vednost – oblast – subjekt* iz 2008, ki jo sicer uporabljam.

postavljeno za predmet vednosti, ki se skuša vzpostaviti kot znanost; da je postavljeno za predmet oblasti (ta zmeraj deluje razločevalno – razloči na primer um od norosti ali kriminalce od poštenjakov itn.); in nazadnje tako, da si za predmet postavlja samega sebe, se torej objektivira v samorazmerju in tako postane subjekt. Vsak korak sledi iz prejšnjega v nekakšnem napredovanju, hkrati pa so vse tri dimenzije navzoče sočasno in jih je zato treba brati tudi vnažaj: šele zadnji člen prinaša dimenzijo subjekta (beseda, ki se je je Foucault vse do zadnjega močno izogibal), vendar tako, da jo vnažaj podstavi kot temelj predhodnima dvema: »Tako torej splošna tema mojih raziskav ni oblast, temveč subjekt.«² Prva dva člena, vednost in oblast, sta prešla že v pregovor, v geslo, ki nasploh reprezentira Foucaulta v 'duhu časa', tretji pa je videti kot dodatek, presežek, ki pa vnažaj obarva vse predhodne analize. Težava je seveda v tem, kako misliti vse troje skupaj.

Foucaultovo delo je v celoti mogoče razdeliti na tri velike dele. Na eni strani je osem njegovih velikih knjig: *Histoire de la folie à l'âge classique*, *Zgodovina norosti* (1961); *Naissance de la clinique*, *Rojstvo klinike* (1963); *Les mots et les choses*, *Besede in reči* (1966); *L'archéologie du savoir*, *Arheologija vednosti* (1969); *Surveiller et punir*, *Nadzorovanje in kaznovanje* (1975); *La volonté de savoir*, *Volja do vednosti* (1976); *L'usage des plaisirs*, *Uporaba ugodij* (1984); *Le souci de soi*, *Skrb zase* (1984).³ Na drugi strani je pred nami množica predavanj, krajših zapisov, intervjujev, spremnih besed, posegov itn., ki so jih zbrali v impozantnih štirih knjigah *Dits et écrits*, *Rečeno in zapisano* (1994). Ti »postranski« teksti, ki tvorijo skorajda polovico njegovega opusa, tako različni od njegovih monografskih in natančno podprtih študij, ponujajo nekaj ključnih metodoloških refleksij in poskusov zajetja celote. V njih se Foucault nenehno vrača k poskusu splošne artikulacije teh treh osnovnih elementov, toda videti je, kot da ta artikulacija vedno znova spodleti, ostaja zasilna in fragmentarna.

2 Prav tam, str. 209; slov. prev. str. 103.

3 K tem je treba dodati še nekaj manjših samostojno izdanih del, predvsem nastopno predavanje na Collège de France, *L'ordre du discours*, »Red diskurza« (1971), pa Raymond Roussel (1963), *Ceci n'est pas une pipe*, *To ni pipa* (1973).